

Jorcájtok és Sábátok, avagy a zsidó vallási turizmus térhódítása és társadalmi hatása Tokaj-Hegyalján

Jorcajts and Shabbats – the spread and social impact of Jewish religious tourism in Tokaj-Hegyalja

Szerző: Drotár Nikolett¹

A XVIII. századtól a XX. század közepéig Tokaj-Hegyalján élő zsidóság emlékei napjainkig megmaradtak. A temetők, a csodarabbi sírok, valamint a zsinagógák meghatározóak. Az 1970-es évektől kezdődően a térségbe érkező amerikai és izraeli vallási turisták újra élesztették a csodarabbi mítoszt. A statisztikák évente emelkedő számot mutattak, ami napjainkra átlagosan húszezer zsidó vallási turistaérkezést jelent évente a csodarabbi halálévfordulója alkalmából. A zsidó vallási turizmus működtetését amerikai és izraeli zsidó szervezők végzik, budapesti koordinációval. A szálláshelyek hiánya miatt a szervezők részéről elindult egy ingatlanvásárlási hullám, amely társadalmi feszültséget generált az indokolatlanul magas ingatlanárak következtében. A megvásárolt házakban szálláshelyet biztosítanak a turistáknak, valamint a helyi lakosok és vállalkozók részére munkalehetőséget biztosítanak. További lehetőség a turisztikai infrastruktúra javítása, illetve az étkezés helyben természetesen és készített kóser termékekkel való megoldása. A szervezők hatékony marketingmunkájának köszönhetően Tokaj-Hegyalja bekapcsolódott a nemzetközi zsidó vallási turizmusba.

The relics of Jewish people who lived in Tokaj-Hegyalja between the 18th and the mid-20th centuries still remain. Cemeteries, the graves of Wonder Rabbis and synagogues are of huge importance. From the 1970s onwards American and Israeli religious tourists visiting the region have revived the Wonder Rabbi myth. Statistics show an annual rise in the number of Jewish religious tourists, which has now reached 20,000 on average on the occasion of the anniversary of the Wonder Rabbis' death. Jewish religious tourism is managed by American and Israeli organisers and is coordinated in Budapest. However, the lack of accommodation has prompted them to start a programme of real estate acquisition. This has generated social tensions due to the resulting high property prices. Religious tourists are accommodated in these houses, whilst local residents and entrepreneurs are provided with work opportunities. Other possibilities include developing the tourism infrastructure and providing kosher meals from locally produced or grown ingredients. Thanks to organisers' effective marketing activities, Tokaj-Hegyalja has become an important destination of international Jewish religious tourism.

Kulcsszavak: turisztikai termék, zsidó vallási turizmus, társadalmi hatás, Tokaj-Hegyalja.
Keywords: tourism product, Jewish religious tourism, social impact, Tokaj-Hegyalja.

¹ gimnáziumi tanár, Nyíregyházi Egyetem, Eötvös József Gyakorló Általános Iskola és Gimnázium, drotar.nikolett0411@gmail.com

1. Bevezetés

Tokaj-Hegyalja turisztikai kínálatában 2010-től egy új turisztikai termék jelent meg, a zsidó vallási turizmus. Gyökerei a XVIII. századig nyúlnak vissza, amikor a hegyaljai településeken élő zsidó lakosok csatlakoztak a hászid zsidó vallási mozgalomhoz.

A hászidizmus Kelet-Európából indult el, melynek magyarországi megjelenése a sátoraljaújhelyi rabbi tevékenységéhez köthető. A hászid kifejezés a héber *heszed* szóból származik, ami gyakorló szeretetet jelent. Az új zsidó mozgalom vezéralakjait cádikoknak vagy rebbéknak nevezték. A cádik jelentése *igaz ember*, akit lelki és szellemi vezetőnek tartottak a zsidó közösségek.²

A történelmi adatok szerint Tokaj-Hegyalján négy rabbi volt, akik a tanokat hűen hirdették és követték. Tevékenységüket a lakosság nagyra értékelte, és ők olyan vallási vezetőkké váltak, akiket csodarabbi néven emlegettek. Tanításaiknak és segítségnyújtásuknak köszönhetően nagy tiszteletre tettek szert. Nemcsak a zsidók, hanem a keresztény lakosok is kérték a segítségüket. A haszid fel fogás szerint a csodarabbi közvetlen kapcsolatban állt az Örökkévalóval. Ennek hatására a haszid zsidók még ma is úgy ítélik meg, hogy a csodarabbi a haláluk után is képesek segítséget nyújtani a sírhelynél elmondott imára, fohászra vagy egy papírdarabon otthagytott kérésre, hogy jó döntést tudjanak hozni.

A zsidó vallásban a naptári ünnepek és emléknapok közé nyolc esemény tartozik. A Sábát (a szombat), a Ros Hásáná (az újév), a Jom-kipur (az engesztelés napja), a Szimhát Tóra (a Tóra ünnepe), a Hanukka (a fény eláradásának és a jeruzsálemi templom újraszentelésének ünnepe), a Purim (a zsidó farsang), a Pészach (a húsvét) és a Sávuo (a pünkösöd). A felsorolt ünnepek mellett a nagy tekintélyű rabbik sírjainak felkeresése, a zarándoklatok már a középkor óta szokássá váltak a zsidóság körében. A Közép-Európába, így a hazánkba látogató zsidó vallási turisták is az egykor itt élő csodarabbi sírjaihoz zarándokolnak el. Útjukat csilagtúraszerűen tervezik meg. Magyarországon a Mád, Bodrogkeresztúr, Olaszliszka, Sátoraljaújhely és Nagykálló településeken lévő csodarabbi sírokat látogatják. A hazai helyszíneket lengyelországi (Lezajsk) (GLESZER 2006), ukrainai (Umán) (MARCHENKO 2018) és romániai (Bikszád) (KISS 2014) zarándokközpontok felkeresésével egészítik ki. A küldő országok közül fontos kiemelni az Amerikai Egyesült Államokat és Izraelt.

A hászidizmusban a Sábát (a szombat) tisztelete vallási szempontból meghatározó. A Sábát az egyik legnagyobb és legszentebb zsidó ünnep, mely nem egy egyszerű pihenőnap, amikor minden munka tilos, hanem ekkor emlékeznek vissza a teremtésre és a teremtőre (CSORBA 2017). Ma már nemcsak a csodarabbi halálévfordulójának idején, hanem a Sábátok ünneplésére is érkeznek zsidó turisták a térségbe.

² Magyar zsidó honlap: „Várj madár, várj...” A hászidizmusról: <http://www.zsido.hu/vallas/haszid.htm>, Letöltve: 2019. január 22.

A kutatás célja annak megállapítása, hogy az elmúlt kilenc évben ugrásszerűen megnövekedett zsidó vallási turistaérkezés milyen társadalmi hatással bírt Tokaj-Hegyalja településeire és az ott élő lakosság életkörülményeire.

Hipotézisek:

- A külföldi zsidó zarándoklatokat szervezők által kínált munkalehetőségek pozitív hatással vannak a helyi lakosság életkörülményeire.
- A kóser alapanyagok termesztésével, feldolgozásával és kereskedelmével növelhető lenne Tokaj-Hegyalja gazdasági potenciálja.

2. Kutatásmódszertan

A primer kutatás alapját a zsidó turisták körében készített kérdőíves felmérések adták. A kvantitatív felmérés Tokaj-Hegyalja három településén: Mádon, Sátoraljaújhelyen és Bodrogkeresztúron zajlott. A kérdések három területet vizsgáltak: az utazás motivációját, az utazás során igénybevett turisztikai szolgáltatásokat és a turisták javaslatait a zsidó vallási turizmus minőségi fejlesztését meghatározó célokra vonatkozóan.

2017. és 2019. között háromszáznegyvenöt zsidó vallási turista került megkérdezésre. Prominencia vizsgálat készült Köves Slomóval, az EMIH (Egységes Magyarországi Izraelita Hitközség) vezető rabbijával, Frank Mariannal, a Csodarabbi útjának szervezőjével, Bodrogkeresztúr, Olaszliszka, és Sátoraljaújhely települések polgármestereivel és Kálmánovits Miklóssal, a Tokaji Ortodox Hitközség elnökével.

A szekunder kutatást a hazai és nemzetközi szakirodalom tanulmányozása képezte. A magyarországi szakirodalmak a zsidóság történetét és a zsidó örökségek bemutatását szolgálták. Az elmúlt tíz évben a hazai zsidó vallási turizmusra vonatkozóan nem készült tanulmány. A kutatás során a korábbi szakirodalmak közül Dobos Ilona, Gleszer Norbert, Scheiber Sándor, Zelenák István, Ungváry Krisztián tudományos munkái kerültek feldolgozásra.

3. A zsidó turisták tipizálása hazai és nemzetközi példán keresztül

Angol nyelvű publikációt felhasználva izraeli példán keresztül került bemutatásra a zsidó turisták kategóriákba sorolása. Az Izraelbe érkező zsidó turisták négy csoportra oszthatóak: az erősen vallásos ortodox turista, a vallási turista, a hagyományos hívő és a világi turista. Az első kategória az erősen vallásos ortodox turista, aki kizárólag az

imádkozás, a lelki feltöltődés miatt tesz utazásokat, melyek során több vallási szent helyet is meglátogat. A második csoportba az a vallási turista tartozik, akinél a motiváció szintén a vallási indíttatás, de ő általában családdal vagy egyedül érkezik a szent helyekre. A harmadik kategóriát a hagyományos hívők alkotják, akik a szent személyekbe vetett hitük miatt keresnek fel vallási helyszíneket. A negyedik csoport a világi turistáké, akik utazási irodák által szervezett úton vesznek részt, és így tekintik meg a vallási helyszíneket. Náluk a motiváció inkább a vallás és a kultúra iránti érdeklődés, a kíváncsiság, nem konkrétan a belső indíttatás (NIMROD–NOGA 2017).

A Tokaj-Hegyaljára érkező zsidó turisták három kategóriába sorolhatóak. A településekre érkező turisták 70%-át *ortodox zsidók* képezik. Ők alkotják az első csoportot, amely azonban további két alcsoportra bontható: az erősen vallásos ortodox és a neológ irányzathoz tartozó zsidó turistákra. A két alcsoport közötti különbség a vallási szokásokhoz való ragaszkodásban jelenik meg. A második kategóriába azok a *honvágy turisták* sorolhatóak, akik az egykor a településeken élő családi felmenőik kutatása miatt érkeznek Tokaj-Hegyaljára. Ők az összes zsidó vallási turista 20%-át teszik ki. A harmadik csoportot azok az üzleti turisták képezik, akik azért keresik fel a zarándokközpontokat, hogy a csodarabbikhoz fohászkozzanak üzleti életük sikeressége érdekében. Az üzleti turisták aránya 10%-ot tesz ki.

4. A tokaj-hegyaljai zsidóság rövid története

A zsidóság a XVIII. századtól kezdve több hullámban érkezett Tokaj-Hegyaljára Cseh- és Morvaországból, Sziléziából és Galíciából. A térségbe érkező zsidók egy része szegény, vagyonatlan ember volt. A legszegényebbek házaló kereskedők voltak, akik a településeket járták, és iparcikkeket árultak. A vagyonosabb kereskedők a házalókat bízták meg az áruik eladásával. A XVIII. században a zsidó vállalkozások között a pálinka- és sörfőzés, a borértékesítés, illetve a kocsmabérlés volt meghatározó (CSORBA 2017).

Tokaj-Hegyalján a zsidók háromféleképpen kerültek kapcsolatba a szőlőműveléssel és borászattal. A helyi zsidó lakosság egy része saját maga művelte meg a parcellákat, másik részük vincelléreket alkalmazott, a harmadik csoportba pedig azok tartoztak, akik szőlőterülettel nem, csak pincével rendelkeztek. A borkereskedelemben betöltött szerepük pozitív hatást gyakorolt a térség gazdaságára. Kapcsolataikat kihasználva cseh, orosz, porosz és lengyel területekre exportáltak bort (UNGVÁRY 2016).

A XIX. században a zsidóság lélekszáma 14.800 főre emelkedett Tokaj-Hegyalján. A településeken már zsidó iskolák és kórházak is működtek. Az első és a második világháború borzalmai a tokaj-hegyaljai zsidóságot is érintették, a zsidó lakosok vagy elmenekültek, vagy elhurcolták őket. A térségben élő zsidók egy része Kanadába, az Amerikai Egyesült Államokba, és Izraelbe vándorolt (ZELENÁK 1990). Az egykor a településeken élő zsidók hazalátogatása az 1970-es években kezdődött. Azzal a céllal érkeztek Tokaj-Hegyaljára, hogy felkeresik a régi kapcsolataikat, egykori otthonaikat. 1989 előtt évente átlagosan 4.000 zsidó vallási turista érkezett a térségbe (GLESZER 2006).

5. A zsidó kulturális értékek bemutatása Tokaj-Hegyalján

A Tokaj-Hegyaljára érkező zsidó turisták három csoportba történő felosztása alapján a turisztikai vonzerőt az ortodox és üzleti zsidó turistáknak a csodarabbi sírok, míg a honvágy turistáknak a zsidó temetők jelentik. A zsinagógák, az egykori zsidó iskolák, a zsidó épületek turisztikai látni-valóként funkcionálnak (DROTÁR 2017). Tokaj-Hegyalja huszonnégy településéből négy településen találunk csodarabbi sírt:

- Bodrogkeresztúron Reb Sájele,
- Olaszliszván Friedmann Cvi Hersele,
- Sátoraljaújhelyen Teitelbaum Mózes,
- Mádon Winkler Mordháj sírja található (DROTÁR–HANUSZ 2018).

A rabbiknak a Talmudban, a törvényekben, a Tórában való jártasság, a vallásosság és a személyes életvitel határozta meg a tekintélyét a közösség előtt. Rabbnikus munkásságuk mellett jótékonykodásaik, tanácsaik, gyógyításaik, csodás tetteik, sajátos életmódjuk miatt váltak csodarabbivá (CSORBA 2017).

Teitelbaum Mózes rabbi (1759-1841) 1808-ban került Sátoraljaújhelyre, ahol haláláig élt és szolgált a helyi zsidó közösség vezetőjeként. A rabbihoz gyakran fordultak segítségért oltalmazó talizmánjai, úgynevezett kámeái miatt. Gyógyításai alkalmával a betegeknek vallási szövegekkel ellátott papírcédulákat írt, melyeket egy tasakba helyezett, és amelyeket a betegeknek egész életükben hordaniuk kellett. A csodarabbikról szóló legendák alapján a kámeák gyógyító hatással rendelkeztek.

Teitelbaum Mózes tanítványa volt az olaszliszváki rabbi (1872-1944), aki a települést a hászidizmus központjává emelte. Friedmann Cvi Hersele tanítványa pedig a bodrogkeresztúri Reb Sájele (1851-1925) rabbi volt. A bodrogkeresztúri rabbit *adómentes rebbe*-ként emlegetik, aki főleg a jóté-

konykodása révén vált ismertté. Így emlékeznek vissza a bodrogkeresztúri rabbira: „Ő mindenkinek adott. Külföldről jött vagonnal a liszt, cukor, pulyka. Ő amit kapott el is osztotta.” (KUBUS-PETŐ 1995)

Winkler Mordeháj rabbit (1844-1932) 1899-ben hívták Mádra a település zsidó közösségének vezetésére. Naphosszat Talmud tanulással foglalkozott és a határon túlról is érkeztek hozzá a jesivába³ tanulni. A csodarabbik tevékenységei nemcsak az országban, hanem a Kárpátok vonulatán túl is híveket szereztek a zsidó közösségnek (DOBOS 1970).

2007-ben kezdődött el a csodarabbi sírok felújítása, melynek keretében modern elektronikai biztonsági rendszereket építettek ki. A zsidó temetőben található rabbi sírokat kamerarendszeren keresztül figyelik meg. A sírok fölé emelt ohelek⁴ légkondicionáltak, és Bodrogkeresztúron ma már lehetőség van a bankkártyával történő adományozásra is. A csodarabbi sírokat Bodrogkeresztúron minden órában, Sátoraljaújhelyen minden nap 10:00-16:00 óra között, Olaszliszka és Mádon előre bejelentett időpontban lehet megtekinteni.

A honvagy turisták vagy a családi gyökereket kereső zsidó turisták esetében az utazás motivációja az adott település zsidó temetőjének felkeresése, hiszen a céljukat a temetőben tett látogatással tudják elérni. A 27 település kétharmadán található zsidó temető (SCHEIBER 1982). A turisztikai kínálatban azok a települések a meghatározóak, amelyekben a fejlesztéseknek köszönhetően feltérképezték a zsidó temetőket, és folyamatosan gondoskodnak azok állagmegőrzéséről (Abaújszántó, Szerencs, Mád, Tállya, Tarcal, Tokaj, Bodrogkeresztúr, Olaszliszka, Sárospatak, Sátoraljaújhely, Erdőbénye). Tokaj-Hegyalja további hét településén (Bekecs, Legyesbénye, Bodrogkisfalud, Rudabányácska, Szegi, Vámosújfalud, Tolcsva) is találunk zsidó temetőket, azonban gondozás hiányában állapotuk leromlott, nehezen közelíthetőek meg, és nehézkes a bejárásuk is.⁵

A temetők 37%-ában készült kataszter a sírokról, mely adatbázis online is elérhetővé vált, így segítve a felmenőik keresésére érkező zsidó turistákat. A rendelkezésre álló GPS-koordináták alapján a temetőbe érkező zsidó turisták hamar megtalálhatják a keresett sírt.

Tokaj-Hegyalja kilenc településén található zsinagóga, de ezek közül csak a tokaji és a tarcali zsinagóga hasznosított turisztikai szempontból. Tokajban a felújított zsinagógában konfe-

rencia-központ, míg Tarcalon a Tarcali Galéria időszakos kiállításai kaptak helyet. Mádon vallási funkciót tölt be a zsinagóga. Itt a zsinagóga mellett az egykori jesiva-t, a rabbi házat, illetve a régi zsidó épületeket is felújították, melyek a településre érkező zsidó vallási turistákat szolgálják. A zsinagóga 2005-ben Európa Nostra Díjat kapott az autentikus felújításnak köszönhetően.

Sárospatak és Abaújszántó településeken is működött zsinagóga. Az 1950-es években azonban Abaújszántón raktárrá, Sárospatakon üzletté alakították át. Tállyán három, Tolcsván egy zsinagóga működött, melyeket lebontottak, illetve átalakítottak. Tolcsván zsidó iskola is volt, melynek épületében ma a Tolcsvai Általános Iskola működik.⁶ Olaszliszka településén az egykori zsinagóga helyén holokauszt emlékfal áll (1. ábra). Sátoraljaújhelyen zsinagóga, imaház, illetve zsidó iskola és kórház is működött. Az imaházat felújították, a zsinagóga épülete azonban bútorüzletként működik, míg az egykori Kasztenbaum Zsidó Iskola épületében a Zempléni Európa Ház, mint vállalkozásfejlesztési alapítvány működik.

1. ábra

Holokauszt emlékfal Olaszliszka településén



Forrás: saját felvétel

A 2007-2013-as tervezési ciklusban az EMIH kezdeményezésére, az Európai Unió támogatásával létrehozták a Csodarabbik útját, mely tematikus útként kapcsolja össze Tokaj-Hegyalja zsidó turisztikai értékeit az érdeklődők számára.⁷ A tema-

³ felsőfokú vallási ismereteket nyújtó iskola

⁴ a csodarabbi sírja fölé emelt építmény

⁵ Izraelita temetők: <http://www.izraelitatemetok.hu/index.php/category/temeto/>, Letöltve: 2019. február 12.

⁶ Zsinagógák a történelmi Magyarországon: http://magyarzsid.hu/index.php?option=com_catalogue&view=items&type_id=3&subtype_id=-1&Itemid=20, Letöltve: 2019. február 12.

⁷ Csodarabbik útja: <http://csodarabbikutja.hu/hu/#exhibitions>, Letöltve: 2019. február 15.

tikus útvonal tíz (Tarcsl-Tokaj-Bodrogkeresztúr-Olaszliszka-Sárospatak-Sátoraljaújhely-Erdőbénye-Abaujszántó-Tálya-Mád) települést foglal magába, amelynek a kiinduló- és a végpontja is Mád. A település egykori jesiva épületében harminchárom fős zárandokszállást alakítottak ki. A szálláson családfakutató központ is működik, segítve a családi kötelékek felfedezésére érkező zsidó turistákat.⁸

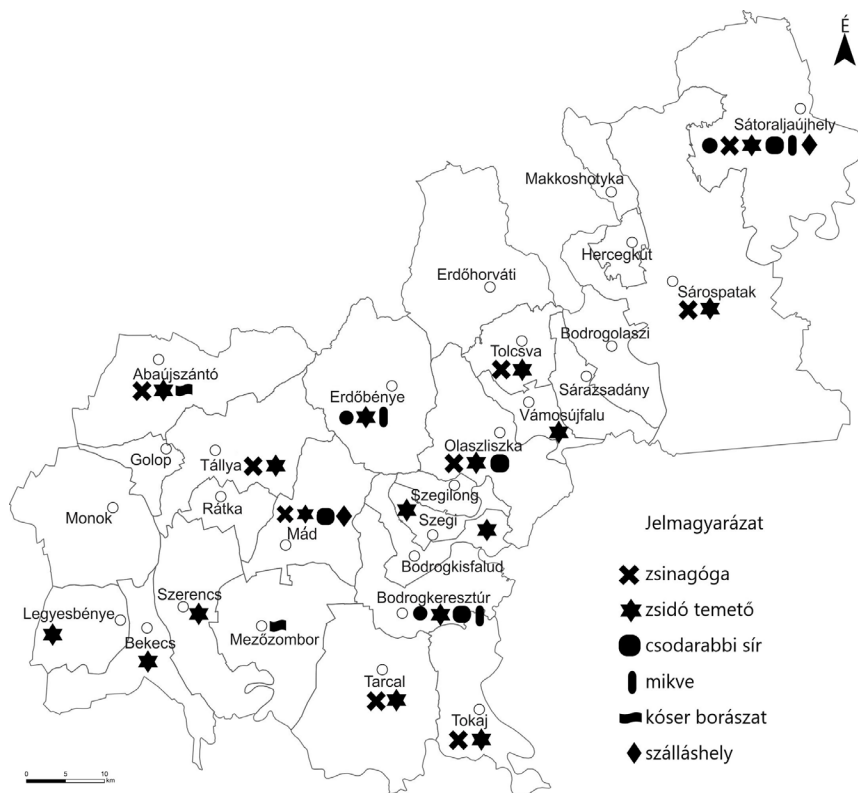
Tokaj-Hegyalján a zsidó szokásokat és hagyományokat bemutató programokat is szerveznek. A *Mádi Zsidó Napok* egy háromnapos rendezvényso-

mékek (pálinka, bor, ételek) kóstolására invitálják a vendégeket.⁹

Bodrogkeresztúron, Sátoraljaújhelyen és Erdőbényén felújították a zsidó rituális fürdőket (mikve). A zsidó szokások szerint a rituális fürdőt mindenkinek kötelező volt legalább egyszer, pénteken a Sábát előtt, használni. A rituális fürdő megépítése a zsidó szokásban előrébb helyezkedik el, mint egy zsinagóga vagy zsidó iskola építése, lévén a családi élet tisztaságát jelképezi, továbbá a mikvében való alámerülés tórai előírás (2. ábra).

2. ábra

Zsidó vallási turisztikai értékek Tokaj-Hegyalján



Forrás: saját szerkesztés ORBÁN (2004) alapján

rozat könnyűzenei programokkal, vallási szertartásokkal, ahol a résztvevők számára biztosítják az épített és felújított zsidó emlékek megtekintését. A *Kóser Élménytúra* során a zsidó turisztikai látnivalók megtekintése mellett lehetőség van a kóser ételek megkóstolására. A *Jó éjszakát Mád* rendezvény keretében a mádi rabbi házában a tokaj-hegyaljai zsidóság történelmével kapcsolatos előadásokat tartanak, kiállításokat mutatnak be, és kóser ter-

6. A zsidó vallási turizmus pozitív és negatív társadalmi hatása a desztinációban

A zsidó naptár váltakozása miatt a csodarabbik halálának évfordulója nem esik mindig ugyanarra az időpontra. Reb Sajele-é Ijjár (április-május), Winkler Mordeháj-é és Teitelbaum Mózesé Tammúz (június-július), Friedmann Cvi Hersele-é

⁸ <https://csodarabbikutja.hu/hu/madi-csoda/zarandokut>, Letöltve: 2019. február 20.

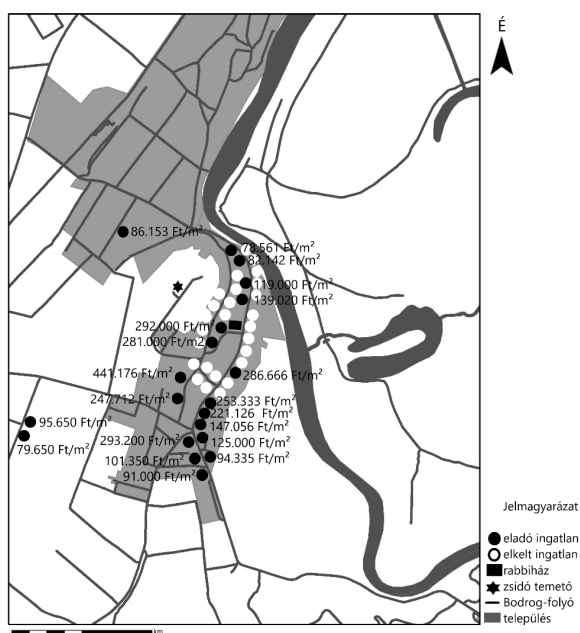
⁹ *Jó éjszakát Mád!* <https://www.programturizmus.hu/ajanlat-jo-ej-szakat-mad.html>, Letöltve: 2019. február 22.

Áv (július-augusztus) hónapra esik, így a csodarabbi halálának évfordulóját ünneplő zsidó vallási turisták az április-augusztus közötti időszakban érkeznek Tokaj-Hegyaljára. A többzres nagyságrendben érkező turisták nemcsak a négy csodarabbi sírral rendelkező település szállásait töltik meg, hanem Borsod-Abaúj-Zemplén megye Tokaj-Hegyaljától távolabb eső szállásait is. A megyében a kereskedelmi szálláshelyek férőhelyeinek száma a 2018-as KSH-adatok alapján 18.240 darab volt. Tokaj-Hegyalja 27 településén 6.742 férőhely található (KSH 2018). A zsidó turisták tartózkodási ideje változó. Vannak, akik egy napot, és vannak, akik 2-3 napot töltenek a településeken.

Az üzleti céllal hazánkba látogatók és a honvagy turisták kisebb létszámban, viszont egész évben folyamatosan érkeznek, ezért elszállásolásuk és ellátásuk nem jelent problémát.

3. ábra

Bodrogkeresztúr elkelt, és eladó ingatlanjainak földrajzi elhelyezkedése



Forrás: saját szerkesztés primer kutatás alapján

A zarándoklatok idején jelentkező szálláshelyhiány miatt 2015-ben megindult egy ingatlanfelvásárlási folyamat Tokaj-Hegyalján. Ez a tendencia elsősorban a csodarabbi sírokkal rendelkező településeken jelentkezett, de mára már a szomszédos településeken is megfigyelhető. A vallási turistákat szervező amerikai és izraeli zsidó utazásszervezők gazdasági potenciált láttak a települések üres házainak megvásárlásában és némi átalakítás után szálláshelyként való üzemeltetésében. A növekvő

zsidó turistaérkezések száma azt eredményezte, hogy a két utazásszervező között rivalizálás alakult ki az ingatlanok felvásárlása során, ami az ingatlanárak irreális növekedéséhez vezetett. A legdinamikusabb felvásárlás Bodrogkeresztúron figyelhető meg (3. ábra).

A 2018-as adatok alapján harminc ingatlan került felvásárlásra, ahol az árak annak megfelelően változtak, hogy milyen közel volt az adott ingatlan a csodarabbi házához. Bodrogkeresztúron a Kossuth utcában (15 házat), a Sipos közben (5 házat) és a Felső utcán (10 házat) sikerült ingatlant megvásárolni a külföldi szervezőknek. Sajnos nemcsak az üres, hanem a még lakott házakat is megvásárolják, hogy a jorcájtok (csodarabbi halálozási évforduló) és egyéb zsidó ünnepek alkalmával az üres helyiségeket szállásként működtethessék.

Az izraeli utazásszervező a Sipos köz környékén, a település déli részén vásárol ingatlanokat. A csodarabbi unokája, a Brooklynban élő Rubin Sájale, megörökölte a rabbi házát, amelyet ma ortodox zsidó központként működtet. A központban két, a haszid zsidó felekezethez tartozó önkéntes folyamatosan fogadja az érkező vendégeket. Rubin Sájale Bodrogkeresztúr északi részén, a rabbi házához közel vásárolja fel az ingatlanokat.

Az Iskola közben és a Kossuth utcában az eladó ingatlanok árai 292.000 Ft/m² és 94.335 Ft/m² között változnak. A település határában, a rabbi házától legtávolabb eső ingatlan négyzetméter ára a Kossuth utcában 94.335 Ft/m², az északi részen a Klapka utcában 86.153 Ft/m². Az eladó ingatlanok mérete 70 és 150 m² között változik. Összehasonlításként, a szomszédos településeken az ingatlanok átlagosan 75.000 Ft/m² áron cserélnek gazdát. Az irreálisan magas árak és az új tulajdonosok hozzáállása a település önkormányzatához társadalmi problémát eredményezett. Az új ingatlantulajdonosok nem válnak állandó lakossá, miközben a magas árak miatt szinte lehetetlen a beköltözés Bodrogkeresztúrra más településről. Bodrogkeresztúr lakossága a természetes fogyás és a nehézkes betelepülés miatt folyamatosan csökken. 2015 és 2019 között a település lakossága 4%-kal lett kevesebb.¹⁰

Pozitív változás viszont, hogy a turistaszervezők a csodarabbihoz köthető hagyományokat, mítoszokat kihasználva kiadványokkal, weboldallal, online foglalási rendszerrel¹¹ igyekeznek erősíteni a települések zsidó kulturális értékeinek vonzerejét. Bodrogkeresztúron két minősített falusi szálláshely működik, az Anna és a Kincsem ven-

¹⁰ Bodrogkeresztúr népessége: <http://nepesség.com/borsod-abaúj-zemplen/bodrogkeresztur>, Letöltve: 2019. március 5.

¹¹ Bodrogkeresztúr online szállásfoglalási oldalon: <https://www.kerestir.com/kerestir/>, Letöltve: 2019. március 10.

dégház. 2018-as adatok alapján a vendégeik 60%-a zsidó turista volt.¹²

Sátoraljaújhelyen a Fasor utcában vásárolt ingatlant az amerikai utazásszervező, illetve az egykori Zója leánykollégiumot bérlő az önkormányzattól, ahol zárandokszállást tervez kialakítani.¹³

Olaszliszkan a település önkormányzata bérbe adott egy ingatlant a zsidó temető mellett az Olaszliszakai Zsidó Örökségért Alapítványnak.¹⁴ A tervek szerint itt is szállásokat fognak kialakítani.

A zsidó vallási turizmus külföldi szervezői az érkező turisták utaztatását is megszervezik. A Magyarországra érkező zsidó turisták online felületen tudnak taxit foglalni budapesti indulással. Három féle személygépjárműből: Mercedes E, Mercedes S, és Opel van lehetőségük választani. Budapest és Bodrogkeresztúr, illetve Olaszliszka között 280 euró, Sátoraljaújhelyig 320 euró az Opel személygépjármű viteldíja. Budapest-Bodrogkeresztúr-Olaszliszka-Sátoraljaújhely-Nagykálló¹⁵ között a viteldíj 400 és 980 euró között változik a személyek számától és a gépkocsi típusától függően. A Mercedes autókkal maximum három személyt szállítanak, amelynek a díja 640 és 980 euró között változik.¹⁶ A turisták utaztatásába nemcsak budapesti személyek, hanem Tokaj-Hegyalján élő vállalkozók is bekapcsolódtak. Sátoraljaújhelyen és Tokajban egy-egy, Bodrogkeresztúron két személy foglalkozik a turisták utaztatásával.

A csodarabbi halálának évfordulóin a több ezer turista tömeg bérelt személyautókkal, illetve buszokkal érkezik. Megfelelően kiépített vagy ideiglenesen kialakított parkolók hiányában a gépjárművek elhelyezése forgalmi akadályokat eredményez a településeken. Bodrogkeresztúron a rabbi ház előtt öt, a ház udvarán hat, a zsidó temetőnél tizenöt személygépkocsinak megfelelő parkolóhelyet alakítottak ki. További parkolóhelyek a Kossuth utcában, a kereskedelmi egységek előtt találhatóak. A parkolóhelyek száma azonban kevésnek bizonyul a halálévfordulók idején, és a helyi lakosság számára kellemetlenséget okoznak a turisták a parkolók elfoglalásával.

Olaszliszkan tizenöt, Sátoraljaújhelyen huszonöt személygépkocsi tud parkolni a zsidó teme-

tők mellett. Sátoraljaújhelyen a régi zsidó temető (Pataki utca) mögötti területen egy kereskedelmi egység parkolóhelye jelent megoldást a parkolási gondok enyhítésére.

A közlekedési problémák mellett fontos felhívni a figyelmet a Tokaj-Hegyaljára érkező zsidó turistákat tájékoztató, eligazító táblák hiányára is. Az információs és tájékoztatói lehetőségek hiánya miatt a vendégek gyakran nehezen találják meg a csodarabbi sírjait, a zsinagógákat, illetve a zsidó temetőket. A 37-es főúton a mádi zsinagóga és az olaszliszakai zsidó temető tájékoztató táblája ugyan felhívja a figyelmet a vonzerőre, de a településeken belül hiányzik az irányító információs tábla, ahogy Bodrogkeresztúron és Sátoraljaújhelyen is.

A hiányos turisztikai infrastruktúra körét bővíti, a zsidó vallási turisták elszállásolása mellett, a kóser étkezés lehetőségének biztosítása. Tokaj-Hegyalján és a szomszédos területeken sem termelnek és készítenek olyan alapanyagokat, amelyekből az időközben Mádon és Bodrogkeresztúron elkészült kóser konyhákban kóser készített tudnának előállítani, ezért az alapanyagokat Budapestről és külföldről kell beszállítani, ami 20-25%-kal növeli az étkezési költségeket. A kóser konyha Bodrogkeresztúron a rabbi ház melletti épületben, míg Mádon az egykori jesiva épületében üzemel. A boron kívül más kóser élelmiszer nem készül helyben. Kóser bort a Disznókő szőlőbirtok és a Galambos pincészet készít. Kicsit körültekintőbb szervezéssel megoldható lenne, hogy Északkelet-Magyarország agrárvállalkozói felismerjék a turisták speciális étkeztetésében rejlő gazdasági potenciált, valamint hogy a korábbi kisvárdai kezdeményezések¹⁷ megvalósuljanak, kibővíljenek. A szántóföldi alapanyag-termesztés és a kóser kertészetek további munkalehetőséget biztosítanának a térségben, miközben a turisták tervezhető, biztos piaci fogyasztók lennének. Így érvényesülne a turisták komplex kiszolgálása.

7. Összegzés

Minden turisztikai desztináció arra törekszik, hogy növelni tudja a vonzerejét, és új célcsoportot vonjon be a látogatók körébe. Tokaj-Hegyalja nem újat talált ki, hanem a hagyományokat elevenítette fel. A XVIII. század közepétől a XX. század közepéig a térségben élő hászid zsidóság életéhez szorosan kötődött a rabbik tisztelete, életüket meghatározta azok bölcsellete. Négy rabbit már életében felruháztak a csodarabbi jelzővel, és képességeikben haláluk után is hittek. Ennek a mítosznak a továbbélése fokozódott az elmúlt 5 évben, és a hászid val-

¹² Bodrogkeresztúr minősített falusi szálláshelyei: [http://www.falusiturizmus.eu/szolgáltatok?type=szallas&arealds\[\]=198®ionNames\[\]=Bodrogkeresztur%C3%BAr](http://www.falusiturizmus.eu/szolgáltatok?type=szallas&arealds[]=198®ionNames[]=Bodrogkeresztur%C3%BAr), Letöltve: 2019. március 15.

¹³ Személyes interjú Dankó Dénessel, Sátoraljaújhely alpolgármesterével

¹⁴ Személyes interjú Fekete Gyulával, Olaszliszka polgármesterével

¹⁵ Nagyálló a Dél-Nyírségben van, de az ott található csodarabbi sírt (Taub Eizik Izsák 1751-1821) is gyakran meglátogatják a Tokaj-Hegyaljára érkező zsidó turisták.

¹⁶ *Utaztatási szolgáltatások a zsidó vallási helyszínekre*: http://www.budataxi.hu/jewish_trips_kerestir_yiddish, 2020. március 20.

¹⁷ <https://kisvarda.hu/index.php/hireink/archivum/onkormanyzat/4039-indulhat-a-koser-zoldsegetermesztes-kisvardan>

lasi turisták a rabbik halálának évfordulójára évről évre nagyobb számban érkeznek a sírokhoz.

A zsinagógák, a zsidó temetők, a csodarabbi sírok turisztikai értékét felismerte a magyar állam, és jelentős anyagi források felhasználásával megújultak a vallási emlékek. Azzal viszont nem számolt a turisztikai szakma, hogy ilyen rohamosan fog növekedni a turistaérkezések száma. Az 1970-es évektől kezdve folyamatos volt a különböző motivációval a térségbe érkező nemzetközi turistaforgalom, azonban az igazi áttörés 2010-ben következett be. A vallási szándékkal érkező turisták száma az elmúlt 10 évben 240%-os növekedést ért el. Ekkora igényt kiszolgálni képes szálláskapacitással, közlekedési infrastruktúrával és étkezést biztosító kóser termeléssel jelenleg sem az önkormányzatok, sem a területen élő turisztikai vállalkozók nem rendelkeznek. Tehát a társadalmi probléma megoldása abban rejlik, hogy a turisták okozta kellemetlenségeket helyben kellene orvosolni és a turisztikai infrastruktúrát továbbfejleszteni.

A bodrogkeresztúri csodarabbi unokája, a Brooklynban élő Rubin Sájale és az izraeli turisztaszervezők felismerték a hiányos infrastruktúra okozta nehézségek megoldásában rejlő gazdasági előnyöket. Bodrogkeresztúr, Mád és Olaszliszka községekben, illetve Sátoraljaújhely városában elkezdtek megteremteni a saját turisztikai igényeknek megfelelő infrastruktúrát. A csodarabbi halálának évfordulójára átlagosan húszezer zsidó turista érkezik. Az elszállásolásuk, utaztatásuk, étkeztetésük jelenleg külföldi szervezéssel és budapesti koordinálással történik. Az amerikai és izraeli szervezők hatékony marketingmunkájának köszönhetően már nemcsak a jorcájtok idején érkeznek zsidó vallási turisták, hanem a Sábátok ünneplésére is.

A zsidó vallási turisták megnövekedett száma következtében generálódott negatív és pozitív társadalmi hatások három tényező köré csoportosíthatóak a csodarabbi sírokkal rendelkező települések életében.

A települési önkormányzatok csak a szálláshe-lyek idegenforgalmi adójából származó bevételekhez jutnak hozzá. A vásárlási lehetőségek korlátozott volta miatt a turisták költési indexe nagyon alacsony, hiszen az érintett településeken ajándék-bolt sem található. A turisták külföldi szervezése és budapesti koordinációja miatt a zsidó vallási turizmusból származó bevételek nem maradnak a térségben.

A külföldiek által megvásárolt ingatlanok tulajdonosai nem válnak helyi lakossá, így a községek népességének csökkenése az elmúlt 5 évben gyorsult. Pozitív hatás, hogy a szervezők munkalehetőséget kínálnak a helyi lakosságnak, hiszen a

megvásárolt ingatlanok takarítását, felügyeletét, a turisták szállítását és a csodarabbi sírok portaszol-gálatát helyben lakó munkavállalókkal oldják meg. Bodrogkeresztúron 18 munkavállaló dolgozik a megvásárolt ingatlanokban, és további 4 személy-szállító vállalkozót foglalkoztatnak az izraeli és New York-i szervezők, ingatlantulajdonosok.

A turisztikai fejlesztések lehetővé tették a zsidó kulturális örökség emlékeinek megővését, a zsidó temetők és egykori zsidó épületek felújítását.

Ugyancsak pozitívan kell értékelni azt a mar-кетинgetevékenységet, amit a zsidó vallási turizmus szervezői végeznek. Online marketingmunkájuk-nak köszönhetően Bodrogkeresztúr – Kerestir, Mád – Made, Sátoraljaújhely – Uíheí néven vált ismerté és turisztikai vonzerővé a nemzetközi tu-rizmusból.

A fentiek azt bizonyítják, hogy a növekvő zsi-dó vallási turizmus összességében pozitív hatást gyakorol a helyi lakosság életminőségére. A helyiek a hiányosságok ellenére növekvő munkale-hetőséget látnak a turisztikai fejlesztésekben, és reális esély van arra is, hogy bekapcsolódjanak a turisták komplexebb ellátásába. A kóser termékek helyben történő termelésének és feldolgozásának a feltételeit meg kell teremteni és azokat kellő meny-nységben indokolt előállítani Tokaj-Hegyalján. Egy vezető rabbi felügyeletével kivitelezhető lenne az alapvető kóser élelmiszerek készítése a helyi lakosság bevonásával. A készített kóser termékek a helyi lakosság ellátását is segítenék. A csodarab-bikhoz köthető ajándéktárgyak (könyvek, képek és egyéb szuvenírek) előállítását, értékesítését a helyi vállalkozók bevonásával kell megoldani, hogy a tu-risták által elköltött pénz nagyobb hányada marad-jon a térségben. A 2010-ben újragondolt turisztika-i termék pozitív hatást gyakorol Tokaj-Hegyalja nemzetközi turistaforgalmára, ami a növekvő tu-ristaérkezések számának köszönhetően a jövőben is folytatódhat.

Felhasznált irodalom

- CSORBA CS. (2017): *„Szerettem volna, ha nem kísért a múlt” – Sátoraljaújhely zsidóságának története*. Sátoraljaújhely: Zempléni Regionális Vállalkozásfejlesztési Alapítvány.
- DOBOS I. (1970): *A csodarabbi a magyar népmondákban*. A Magyar Izraeliták Országos Képviselete Évkönyve. Budapest. pp. 211-221.
- DROTÁRN. (2017): *Vallási turizmus a borturizmus árnyékában*. In: Szalók Cs. (szerk.): *Változások és kihívások a turizmusból*. Tanulmánykötet. BGE Budapest. pp. 70-82.
- DROTÁRN. – HANUSZ Á. (2018): *Csodarabbi mítosz, mint új turisztikai vonzerő Tokaj-*

- Hegyalján. In: Horváth G. (szerk.): *A magyar földrajz szerencsi műhelye*. Tanulmánykötet. Szerencs. pp. 183–195.
- GLESZER N. (2006): Zsidó búcsúk ma. A magyarországi csodarabbikhoz folytatott zarándoklatok átstrukturálódása az ezredfordulón. *Magyar egyháztörténeti vázlatok*. 18(3–4). pp. 69–94.
- KISS E. (2014): *Erdély zsidó közösségei a kezdetektől napjainkig a temetők tükrében*. PhD értekezés. Országos Rabbiképző–Zsidó Egyetem, Budapest.
- KUBUS J. – PETŐ M. (1995): És a csoda megtörtént. *Bodrog-parti hírek*. Különszám. Megjelent Reb Sájele rabbi halálának 70. évfordulója alkalmából. Bodrogkeresztúri Önkormányzat.
- MARCHENKO, A. (2018): In the Eyes of Uman Pilgrims: A Vision of Place and Its Inhabitants. *Contemporary Jewry*. 38. pp. 227–247. <https://doi.org/10.1007/s12397-017-9247-0>
- NIMROD, L. – NOGA, C. K. (2017): Judaism and Tourism over the Ages: The Impacts of Technology, Geopolitics and the Changing Political Landscape. In: Butler, R. – Suntikul, W. (eds): *Tourism and Religion: Issues, Trends and Implications*. Channelview Publications. pp. 1–22.
- ORBÁN F. (2004): *Magyar zsidó zarándokkönyv*. Szifré Jehádat Kft. pp. 70–94.
- SCHEIBER S. (1982): Hegyaljai zsidó sírkövek. *A Hermann Ottó Múzeum Évkönyve*. 21. Miskolc. pp. 179–196.
- UNGVÁRY K. (2016): A zsidóság szerepe Tokaj-Hegyalja borászatában. *Zempléni Múzsá: társadalomtudományi és kulturális folyóirat*. 16(2). pp. 40–43.
- ZELENÁK I. (1990): Adatok a tokaji zsidók történetéhez. In: Bencsik J. – Szakál J.-né (szerk.): *Tokaj és Hegyalja II*. Zempléni Múzeumok Baráti Köre, Miskolc. pp. 89–94.

Internetes források

- KSH (Központi Statisztikai Hivatal) (2018): *Tájékoztatói adatbázis*. <http://statinfo.ksh.hu/Statinfo/haViewer.jsp>, Letöltve: 2019. március 1.